

Horst Wilfrid Brands, Studien zum Wortbestand der Türksprachen. Lexikalische Differenzierung, Semasiologie, Sprachgeschichte. Leiden, 1973, Brill. XI + 149 S. 8°

Bugüne değin yurdumuzda ve yurt dışında gerçekleştirilen Türkoloji çalışmaları gözden geçirilecek olursa, yayımlanan bunca araştırma ve inceleme karşın, Türkçenin bir bütün olarak sözcükbilim (lexicologie) açısından incelenmesine, gerektiğince yer verilmediği görülür. M. Räsänen, Sir Gerard Clauson ve E. V. Sevortyan'ın son yıllarda yayımlanan ve Türkçenin kökenbilgisine eğilen önemli yapıtları, sözlük niteliğinde oldukları için bir yana bırakılırsa, Türk söz varlığını adbilim ve anlambilim yönünden, tümüyle inceleyerek adlandırma yollarını, Türk söz varlığında beliren genel eğilimleri ortaya koyan çalışmaların sınırlı kaldığı göze çarpar. Halbuki dilimiz, birkaç kez, değişik yerlerde belirttiğimiz gibi, bu açıdan başka dillerden ve dil ailelerinden pek çok ayrılan, kendine özgü anlatım ve dile getirme yolları, özellikleri olan bir dil görünümü göstermektedir.

Bugün Frankfurt'taki J. W. Goethe Üniversitesinde Türkoloji Bölümü Profesörü olan, dil ve yazın dünyamızda çeviriciliğiyle de tanınan H. W. Brands'ın yapıtı, işte bu konudaki eksikliklerin giderilmesine yönelik önemli incelemelerden biridir. Kitap, 1968'de Mainz Üniversitesine sunulan doçentlik tezinin kısaltılmış biçimidir. 1973'te gerçekleşen basımı sırasında teknik zorunluluklar dolayısıyla yeni yayımlara değinme olanağının pek bulunamadığı, Önsöz'de de (s. VII) belirtilmektedir.

Prof. Brands'ın yapıtı, Önsöz ve 13 sayfa tutan bir Giriş'ten (I. Bölüm, Einführung) sonra, başlıca üç bölümden oluşmaktadır: II: "Wege der lexikalischen Differenzierung" (s. 14-67); III: "Semasiologische Aspekte" (s. 68-96); IV: Ethnolinguistische und sprachgeographische Gesichtspunkte (s. 97-123). Yazar, Türkçenin söz varlığı üzerinde, yapıtın hazırlandığı yıla kadar olan bütün çalışmaları içeren çok geniş bir kaynakçaya da yer vermiş (s. 124-140), ayrıca, incelemeye giren Türkçe sözcükleri (Türkischer Wortindex), kavramları içeren Almanca sözcükleri (Deutscher Wortindex) ve konularla özel adları (Sach-und Namenregister) üç ayrı dizin biçiminde toplamıştır.

Giriş bölümünde Genel Türkçenin sözcükbilimiyle ilgili çalışmaların ye-

tersizliğine, özellikle anlambilim açısından incelemelerin eksikliğine değinilmekte, yapılan araştırmalar tanıtılmakta, kitabın yöntemi açıklanmaktadır.

“Sözcük farklılaşması yolları” üzerinde durduğu III. Bölümde yazar, önce, Türk dil ve lehçeleri bir bütün olarak ele alındığında, söz varlığında Genel Türkçe'nin payınının ne olduğu konusuna eğilmekte (s. 14 ve ötesi), bu konuyu işlerken şu soruları karşılamaya yönelmektedir: a. Eski Türkçenin hangi öğeleri, bugünkü Türk dillerinde tam ya da yaklaşık olarak anlamlarını korumuşlardır?; b. Bugünkü dil ve lehçelerin hangi sözcükleri, Moğol istilasından önceki evreye kadar götürülebilir?

Yazar, incelemesinde bütün söz varlığının yaklaşık olarak % 20'sini bulan sözcüklerin, kurallara uyarak değişmiş ses biçimleriyle, ama anlamca hiç değişmeksizin bugünkü bütün dillerde yaşadığını belirtmekte (s. 16), eylemlerin büyük bir bölümünün eşliğine dikkati çekmekte, ad türündeki öğelerden yaban hayvanlarıyla evcil hayvanların, doğayla ilgili temel kavramların, bitki ve hayvan adlarının pek farklılaşmadığına değinmektedir.

Başka özellikler üzerinde de duran araştırmacı, görüldüğü gibi, Türk söz varlığının genel durumunu göz önüne sermeye yönelmiş, temel öğeler, ana eğilimler üzerinde ilkeler ve yollar saptamıştır.¹ Aynı bölümde “dil içi farklılaşma” üzerinde de duran Prof. Brands, ayrıca, Türkçede eşanlamlılık sorununun da yer vermekte (s. 21), daha Eski Türkçe evresinde, bizim “tam eşanlamlılar” adını verdiğimiz örneklere² rastlandığına dikkati çekmektedir (Örneğin *ay-* ve *tä-* (*tü-*) eylemleri).

“Anlambilimsel görünümlere”e ayrılan III. Bölümde yazar, Türkçedeki çokanlamlılık (*Polysemie*) ve eşadlılık (*Homonymie*) üzerinde durmakta, Türkçede uğraşı ve devinim gösteren eylemlerde çokanlamlılığın saptandığına dikkati çekmektedir (s. 70). Kitapta çokanlamlılık konusunun işlenmesi için Genel Türkçe sayılabilecek olan 7 eylem seçilmiştir. Anlam değişimleri işlenirken de (s. 74 ve ötesi), anlam genişlemesi, daralması ele alınmış, anlam kaymalarının tarihsel ve toplumsal nedenleri üzerinde durulmuştur.

¹ Biz, çeşitli yazılarımızda, dilleri birbirinden ayıran ve Türkçeye anlam açısından da kendine özgü nitelikler kazandıran anlatma ve dile getirme yoluna *anlatım yolu* adını vermiştik. Bu konuda bkz. Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, Ankara, 1971, s. 40-43; 86-101; Anadolu yer adları üzerine en yeni araştırmalar: TDAY 1973-74, 185-193; Anadili: Türk Dili, XXXI (1975), 428-430 vb.

² Eşanlamlılık sorunu ve Türk yazı dilinin eskiliğinin saptanmasında eşanlamlılardan yararlanma: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler, Ankara, 1975, 531-542.

Aynı bölümde, deyim aktarmalarından yararlanan anlatım yoluna yer verilmekte, bu nitelikteki ögelere, özellikle vücut bölümleri ve hayvan adlarında rastlandığına değinilmekte, örnekler gösterilmektedir (s. 87). Ayrıca, *qara* renk adında, doğayla ilgili kavramlarda, aynı yöndeki adlandırmalara değinilmektedir. Bunların dışında, ad aktarması (*Metonymie*), tabu ve güzel adlandırma (*Euphemismus*) konuları da inceleniyor.

“Dil üstü Anlamsal Ortaklıklar” (s. 95) bahsinde, özellikle organlarda, vücut bölümlerindeki anlam gelişmelerine yer verilmekte, bu kavramlardaki çokanlamlılık gösterilmektedir.

Yapıtın son bölümünde (IV. Bölüm) yazar, Türk lehçelerinde, söz varlığı araştırmalarının verileriyle ortaya çıkan sorunları budunbilimsel ve coğrafî dilbilim açısından incelemekte, Türk lehçeleri arasındaki ilişki ve gelişmeleri, Türk lehçelerinin sınıflandırılması sorununun kimi noktalarını, söz varlığının gösterdiği özelliklerden yararlanarak aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu bahiste ayrıca, Türk söz varlığının bir bölümünün 1000-1200 yıldan beri anlamca değişmeden yaşadığına, Türkçenin bu koruyucu özelliğinin, özellikle vücut parçaları, doğayla ilgili kavramlar, hayvanlar ve insanın çevresiyle ilişkili kavramlarda görüldüğüne değinilmektedir.

Yapıtta yadırgadığımız bir nokta, yazarın *okul* sözcüğünü *oku-* köküyle Fransızca *école*'ün “yapma Kontamination”u biçiminde görerek (s. 58) Öztürkçeye karşı olanların bir savını benimsemesidir³. Aynı biçimde, yapıta *genel*'in “dil simyacılarınca Türkçe *geniş* ve Fransızca *général*'den hareket edilerek türetildiği” olasılığına değiniliyor (s. 58-59). Burada belirtmeyi gerekli gördüğümüz, *genel*'in daha Uygur metinlerinde 'geniş' ve 'uzak' anlamında geçen ve çeşitli lehçelerde kullanılan *keñ* (geñ) sözcüğünden, (*yaş'tan yeşil*'in, *çiğ*'den *çiğel*'in, *göz*'den *güzel*'in türediği gibi) *-l* ekiyle türetilmiş olduğudur. Aynı ek, eylem köklerine de gelebilmekte (*tükel*, *kızıl*, *çatal*, *çapul* gibi örneklerde, *okul* sözcüğünde bu özellik görülmektedir.⁴

³ Yazarın XVI. Alman Doğubilimciler Kurultayına (1965) sunulan *Neologismen und Terminologie in den heutigen Türkischen Sprachen* adlı bildirisinde (ZDMG 116, 2 [1966], 279-290) açıkladığı kimi yargıları da bunlara yakındır. Örneğin, o yıllardaki “bir Türk gazetesinin her sayfasının, Türkiye'nin dil yaşamını tedirginlik içinde tutan ve azalmadan sürüp giden bir kaynaşmayı yansıttığı” biçimindeki yargısı (s. 281-282), tartışılabilir niteliktedir. Yazarın savına tanık olmak üzere bir gazetenin aynı sayısından alınan örneklerin nitelikleri, bizce gazetenin yazar ve sayfa düzenleyicilerinin tutumuna, dile gösterdikleri özene de bağlıdır. Çeşitli gazeteler arasındaki karşılaştırma, bizi bu bakımdan daha sağlam yargılara götürür. Kaldı ki, günümüzdeki gazete dili, birkaç gazetenin dışında, özleştirme akımına uymuş, büyük ölçüde Türkçeleşmiştir.

⁴ *Okul* ve *genel* sözcükleri için bkz. D. Aksan, *Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu*, Ankara, 1976, s. 39 ve 32.

Bu gibi ufak tefek birkaç nokta, bizce yapıtın değerini gölgelememektedir. Prof. Brands'ın çalışmasının bütünlenmesi gereken bir yönü olup olmadığı sorulacak olursa, verilecek yanıt şu olabilir: Yazar, yorucu çalışmasında ele aldığı kavramları eğer çoğaltma olanağı bularak geniş sözcük listeleri üzerinde çalışabilseydi, daha kolaylıkla genellemelere gidebilir, yargıları, tartışmasız benimsenebilir bir nitelik kazanabilirdi. Çalışmanın hazırlandığı yıldan sonra çıkan yayımların, bundan sonraki baskılarda yer alması da okuyucuyu sevindirecektir.

Değindiğimiz bu noktalara karşın, yapıtın, bütünüyle önemli bir araştırma niteliği taşıdığını, Türk sözcükbilimine önemli bir katkıda bulunduğunu, ayrıca, yazarının Türk lehçelerine olan derin bilgisini de gösterdiğini belirtmeliyiz.

D. AKSAN